

Имперфекат

Форме прасловенског имперфекта су релативно нове творевине. Без обзира на глаголску основу имперфекат је имао следеће завршетке:

Јед. 1. -ахъ	Дв. 1. -аховѣ	Мн. 1. -ахомъ / -ахомо
2. -аше	2. -ашета	2. -ашете
3. -аше	3. -ашете	3. -ахъ

С обзиром на завршетак основе било је неколико начина грађења имперфекта (забиљених у стсл.):

1) Код глагола са инф. основом на -ати | -ѣти ови се наставци додају непосредно на инф. основу: имѣти· знати· вѣровати· вкати· стоати· видѣти· волѣти· принѣти·

1. зна-ахъ видѣ-ахъ

2. зна-аше видѣ-аше ...

2) Код осталих глагола имперфекат се гради од основе проширене самогласником ѣ односно -^за- (-га-) према чему се издвајају три варијанте:

а) на --^заахъ· -^зааше код глагола 4. инф. врсте, са инф. основом на -и- (које прелази испред вокала у -ј- и јотује претходни сугласник: ходити· молити· носити· хранити· топити: моли + а + ахъ > мол(ј)-аахъ > мол^з-аахъ ...

б) на --гаахъ· -гааше код глагола са коријеном на -и-· -ы-· -оу- : быти· крѣти· чоути· бити·

1. быга-ахъ чоуга-ахъ

2. быга-аше чоуга-аше ...

в) на -ѣахъ· ѣаше· код глагола са инф. основом на сугласник (ѣ> а после -ч-/-ж-/-ш- добијених првом палатализацијом:

1. несѣ-ахъ тресѣ-ахъ можаахъ лежаах ...

Имперфекат				
имѣти	знати	нести	мошти	носити
имѣ-	зна-	нес-	мог-	носи-
1. имѣахъ	знаахъ	несѣахъ	можаахъ	ношаахъ
2. имѣаше	знааше	несѣаше	можааше	ношааше
3. имѣаше	знааше	несѣаше	можааше	ношааше
1. имѣаховѣ	знааховѣ	несѣаховѣ	можааховѣ	ношааховѣ
2. имѣашета	знаашета	несѣашета	можаашета	ношаашета
3. имѣашете	знаашете	несѣашете	можаашете	ношаашете
1. имѣахомъ	знаахомъ	несѣахомъ	можаахомъ	ношаахомъ
2. имѣашете	знаашете	несѣашете	можаашете	ношаашете
3. имѣахъ ꙗ	знаахъ ꙗ	несѣахъ ꙗ	можаахъ ꙗ	ношаахъ ꙗ

- Код глагола **бѣти** (презент **късмь· кси**) у значењу имперфекта употребљавали су се облици сигматског аориста од основе **бѣ-**:

Јед. 1. -бѣхъ

Дв. 1. -бѣховѣ

Мн. 1. -бѣхомъ

2. -бѣ

2. -бѣста

2. -бѣсте

3. –вѣ

3. –вѣсте

3. –беша

Гласовна структура имперфекта мијењала се касније у словенским језицима прије свега као посљедица вокалских асимилација и контракција. Тако смо добили дуге вокале испред наставка као опште обиљежје имперфекта (од нпр. глѣдаах добили глѣдāх, видѣахъ > видѣѣхъ > видѣхъ ...). Већ у стсл. налазимо потврде за то.

Везано за српски језик важно је обратити пажњу на три ствари:

1. Колико је имперфекат остао у употреби у језику.
2. Гласовни састав наставка основе (форманта који се додавао приликом грађења имперфекта између основе и наставка, однос старог и новог стања).
3. Формирање личних наставака имперфекта.

(1) Све до отприлике 17. вијека (а у већини говора и много касније) имперфекат је у српском језику (а и у чакавском и кајкавском дијалекту хрватског језика) био свуда чест и жив у употреби. Тада је почело његово ишчезавање у многим крајевима, прије свега на сјеверу и на западу језичке територије. (Ово је карактеристика и великог броја словенских језика). У међувремену он је ишчезао у свим кајкавским говорима, скоро свим чакавским и у великом дијелу штокавских говора. У многим другим штокавским говорима он је данас риједак и јавља се код ограниченог броја глагола. Његова је употреба најживља у призренско-тимочким говорима, зетско-сјеничком и источнохерцеговачком дијалекту, донекле и другим говорима Херцеговине, многим косовско-ресавским говорима.

Губљењу имперфекта допринијеле су семантичке и морфолошке околности. Што се семантике тиче он је значио прошлост као и аорист и перфекат, али је уз то значио и напоредност са једном другом ситуацијом у прошлости. Ово врло комплексно значење сразмјерно лако се губило из језика. Имперфекат се лако замјењивао перфектом који је такође значио прошлост, али без додатних дистинкција. Што се морфолошких разлога тиче, имперфекат је облички (с обзиром на наставачке морфеме) био веома сличан аористу (нарочито након разних вокалских асимилација и контракција).

(2) Што се тиче форманата који су се налазили испред наставака, дошло је до аналошких упрошћавања и свођења на мањи број форманата.

Облици код којих се инфинитивна основа завршавала на –а- градили су се додавањем наставака на основу па је од два *a* контракцијом добијено дуго *a* (формант на – *ā*-: знаах > знāх); исти је формант добијен и код –и- врсте јер је ово *i* јотовало крајњи сугласник основе, основа је проширивана са *a* + наставак, па је добијено такође дуго *a* као формант (мили+а+ах > молјаах > мољаах > мољāх).

Код глагола чија се основа завршавала на сугласник имперфекат се градио тако што се основа проширивала са -ѣ- на који се додавао наставак па је добијено -ѣја- > -ија- (трећи формант умѣјах > умијах). У икавском је ѣ > и, у ијекавском је ѣ редовно прелазило у *i* испред *j* (*сијати*, *старији* < сѣати·старѣи), такође и у већем дијелу шумадијско-војвођанских говора: ѣ > и испред *j* (*старији*, *није*, *ди је*), затим у многим говорима и *сијати*, *смијати се*. Овакав формант биљеже неки наши писани споменици (старо *видијех* или *кунех*). Ради се о формама као *tresěhъ* (а после замјене *jata* - *тресијех*, *тресих*, *тресех*). Највјероватније је код глагола на -ѣти- извршена аналогија према облицима на -ѣја- (умѣјāh) који се затим ширио на друге глаголе истискујући формант -ѣ- (тресѣах > тресѣјах /: умѣаах/ > тресијах - у сва нарјечја).

На тај начин смо добили у српском језику:

трес-ија-х	мољ-а-х	пис-а-х
трес-ија-ше	мољ-а-ше	пис-а-ше
трес-ија-ше	мољ-а-ше	пис-а-ше
трес-ија-смо	мољ-а-смо	пис-а-смо
трес-ија-сте	мољ-а-сте	пис-а-сте
трес-ија-ху	мољ-а-ху	пис-а-ху

У дијалектима су се, ипак, и данас одржале форме са уопштеним формантом **-ѣ-** (и под утицајем овог форманта), типа *молеше* у појединим призренско-тимочким говорима. Такође понегдје у призренско-тимочкој области имамо *плетеше* (несажети облик < **плетѣаше**), односно, са аористом укрштено *плетеше*. У појединим говорима косовско-ресавског дијалекта, у близини западне Мораве јавио се нов имперфекатски формант **-ађа-**: *тресеђаше*. (Ови су облици настали аналогично према атематским глаголима типа *имађаше*, *знађаше*, с **д** поријеклом из атематских глагола. Овакви облици у књижевном језику јављају се паралелно са презентима као *имадем* или *знадем*).

3) Наставци имперфекта у општесловенском су били:

Јед. **-хъ**

-шете

-ше

Мн. **-хѡ**

-шете

-хѣ

Фонетске промјене у каснијем периоду (10/11. вијек) измијениле су дијелом облике ових наставака, па смо добили:

-х	-хом(о)	Данас:	-х	-смо
-ше	-шете		-ше	-сте
-ше	-ху		-ше	-ху

Крупније промјене у српском језику тичу се углавном само у 1. и 2. л. множине. У првом лицу множ. јавило се *-хомо*. Старо *-хомо* очувало се само на чакавском тлу и до

данас постоји једино у веома малобројним чакавским говорима - на Кварнерском острвљу који су до данас сачували имперфекат (нпр. *плетихомо*)

У другим говорима имперфекатски облици претрпјели су утицај аориста. Општа сродност аориста и имперфекта, као и идентичност наставка -х у 1.л.ј. у аористу и имперфекту, допринијели су да наставак аориста -*сте* продре и у имперфекат уместо старијег -*шете*. Када се у 2.л. ј. јавио овакав краћи облик, чиме су се приближиле парадигме аориста и имперфекта, створени су услови и за скраћивање облика 1.л. и у аористу и у имперфекту, изгубио се је вокал -о-: -*хомо* > -*хмо* > -*смо* (*тресијахомо* > *тресијахмо* > *тресијасмо*; *мољахомо* > *мољахмо* > *мољасмо*).

У 1.л.мн. -*смо* се налази данас углавном у источнохерцеговачким и зетским говорима који употребљавају имперфекат. У неким дијалектима у 1. и 2. лицу имамо и примјера сачуваних старих облика. У врањској Пчињи, предјелу на тремеђи са Македонијом и Бугарском гдје налазимо само -*те* од -*хте*. Ово -*хте* је образовано под утицајем -*хмо* у 1л. пл. (исп. *плакате* < *плакахте* : *плакасте*). У пространој источној зони, која обухвата косовско-ресавске и призренско-тимочке предјеле наставак је -*мо* из -*хмо* (*играмо*, *плакамо* < *играхмо*, *плакахмо*, након губљења сугласника х, умј. *играсмо*, *плакасмо* - књижевни). У неким говорима на сјеверу Црне Горе забиљежени су облици као *чињагмо* - гдје се -г- јавља умјесто -х- (< *чињахмо*), као фонетска замјена након губљења сугласника х.

Аорист

То је глаголски облик којим се изражавало просто прошло вријеме. Постојала су два основна начина творбе аориста: са наставком *-s-*, тзв. сигмом (тзв. сигматски аорист) и без њега (асигматски). Везано за ово у прасловенском су у употреби била три аориста: један асигматски и два сигматска:

1. **Асигматски (прости) аорист, без сугласника –С-** (сигме) као карактеристичног облика аориста;
2. **Сигматски стари аорист** – са сигмом, сугласником –С- у току парадигме или са алтернацијом **Х/С/Ш**;
3. **Сигматски нови аорист** – са карактеристичном групом **–ОХ-/–ОС-/–ОШ-**.

Асигматски аорист Праинд. асигматски аорист очувао се у праслов. језику у веома ограниченом обиму. Градио се од глагола 1. инфинитивне врсте (са основом на сугласник) и 2. инфинитивне врсте која испред основинског наставка –Н – има сугласник (нпр. **ГАС** – **НЖ-ТИ**): **ИТИ** (**ИД** ж), **ПАСТИ** (**ПАД-**), **МОШТИ** (**МОГ-**), **ВРЋШТИ** (**ВРЋГ-**), **ОБРЋСТИ** (**ОБРЕТ-**), **ГАСНЖТИ** (**ОУГАС-**), **ЛЕШТИ** (**ЛЕГ-**)....

Код глагола са К/Г/Х на крају основе испред тематског суфикса –е- врши се 1. регресивна палатализација (1.л.ј. **МОГ** ж –2.л.ј. **МОЖЕ** ...).

Од многих глагола овог типа асигматски аорист није опосвједочен у писаној грађи.

Сигматски аорист. Добио је назив по грчком слову σ - сигма који је био суфикс при формирању грчког аориста. Градио се додавањем морфеме *-s-* на инфинитивну основу. После високих самогласника *i, u* долази до регуларне промене $s > h$. Форма *-x-* раширила се на све основе које су се завршавале на самогласник и постала је главна особина прасловенског аориста. Лични наставци везали су се непосредно са суфиксом (наставком).

У складу са фонетским законом није било преласка наставка -с- у -х- у групи -ст- насталој у резултату споја суфикса и личног наставка. Најзад је добијена сљедећа промена:

једн.	множ.	двојина
1. *nosi-s-o-m > nosihβ	*nosi-s-o-mos >nosihomβ	*nosi-s-o-vě>nosihovĥ
2. *nosi-s-s >nosi	*nosi-s-te > nosiste	*nosi-s-ta > nosista
3. *nosi-s-t >nosi	*nosi-s-nst > nosi{Å	*nosi-s-te> nosiste

Сигматски стари аорист. Градио се од свих глагола: са инфинитивном основом на сугласник (као и асигматски) и од глагола са инфинитивном основом на самогласник .

Код глагола са инфинитивном основом на сугласник карактеристични су следећи моменти:

- основински самогласник се дуљи: -о- > -а-, -е- > -ѣ -, - њ- > -і-: **вості** (*vod-), аор. **васѣ**·**реци** (*rek-) > **рѣхъ**·

- непосредно на основу додаје се аорисни суфикс **-С-** (испред којег се сугласник губи), ово -S- или у току промјене остаје:

- **вѣсти** (<ved-) > **вѣд + с** > **вѣсѣ**, ... **вості** : **васѣ** (1.л.јед. аор), **нести** : **вѣзнѣсѣ** ...

или се смјењују **-Х/С/Ш-** (ако се инфинитивна основа завршава на -к-/-г-/-х-):

-**ректи** : *rek+h > **рѣхъ**· **рече** -**теци** : *tek+h > **техъ** ...

- 2. и 3. лице једнине узимају се од асигматског аориста:

боде· **боде** . **рече**· **рече** . **тече**· **тече** ...

Код глагола са инфинитивном основом на самогласник варијанта са **-Х/С/Ш-** уопштила се код свих глагола: **молихъ** - **молише** - **молисте**. **видѣхъ** - **видѣше** - **видѣсте**·

	ИДЕТЕ	ИДОСТЕ	ВЕДОСТЕ	РЕКОСТЕ	ВѢСТЕ	РѢСТЕ	НАЧАСТЕ	МОЛИСТЕ	ЗНАСТЕ	ВИДѢСТЕ
Пл. 1.	ИДОМЪ	ИДОХОМЪ	ВЕДОХОМЪ	РЕКОХОМЪ	ВѢСОМЪ	РѢХОМЪ	НАЧАСОМЪ НАЧАХОМЪ	МОЛИХОМЪ	ЗНАХОМЪ	ВИДѢХОМЪ
2.	ИДЕТЕ	ИДОСТЕ	ВЕДОСТЕ	РЕКОСТЕ	ВѢСТЕ	РѢСТЕ	НАЧАСЕТЕ	МОЛИСТЕ	ЗНАСТЕ	ВИДѢСТЕ
3.	ИДЪ	ИДОША	ВЕДОША	РЕКОША	ВЕСА	РѢША	НАЧАСА НАЧАША	МОЛИША	ЗНАША	ВИДѢША

Од некадашња три типа аориста (од глагола од којих је била позната или могућа употреба сва три аориста) у употреби је данас само сигматски нови аорист. Дакле, у српском су се задржала два сигматска аориста: сигматски стари аорист је карактеристичан за глаголе чија се инфинитивна основа завршава на вокал и наставци аориста се додају на вокал инфинитивне основе; сигматски нови је карактеристичан за глаголе чија се инфинитивна основа завршава на сугласник и код њега се између тих наставака и крајњег консонанта инфинитивне основе убацују спојни вокали -о- и -е-:

ИД-О-ХЪ МОЛИ-ХЪ (коријен *ид+о+наставка* : коријен *моли+наст.*)

Наставци: 1. -ХЪ 1. -ХОМ(О)

2. -∅ 2. --СТЕ

3. -∅ 3. -ША

У наставцима у једнини остало је старо стање, уз гласовне промјене код -х у многим дијалектима (након губљења и(ли) замјене овог сугласника у многим дијалектима).

У множини је највише промијењен облик 1.л. Ту је на крају облика за српски језик карактеристично -мо, док је у стсл. било -мъ. Вокал -о- који се налазио између х и м (из -ХОМО) ишчезао је у већини говора. Наставак -ХОМО прво добија облик без -о- (-хмо). Тиме

су створене додирне тачке са 2-л-ј- (-сте па се почиње замјењивати са –смо већ од 13. вијека. На успостављање овог наставка утицали су и облици помоћног глагола у перфекту -*смо* и -*сте*:

молили сте : *молили смо*

молисте : *молисмо*

Наставак -*хмо* се сачувао најчешће у косовско-ресавскеим и призренско-тимочким говорима, док у другим подручјима имамо углавном облике са –*с-* (-*смо*). У појединим областима дјеловали су и другачији закони аналогije (у неким сјеверозападнијим штокавским говорима на тлу Хрватске и дјелова Босне, а и у западним шумадијско-војвођанским говорима јављају се и наставци -*шмо* и -*ште* /*нађошмо*, *нађоште*/ с -*ш-* преузетим из 3.л.мн.: *нађоше*).

Аорист је ишчезао из употребе у кајкавским говорима и готово у свим чакавским, а такође и у понеким штокавским на периферним сјеверној и западној говорима. У шток. говорима северно од Саве и Дунава аорист видљиво губи терен и постаје све рјеђи.